

BIOENERGETIKA

Iveta Třísková

Základní pojmy

- **Termodynamika** – věda studující přeměny energie doprovázející přírodní děje
- **Termodynamický systém (soustava)** – část světa, kterou se zabýváme
  - ✓ Otevřený systém – vyměňuje s okolím hmotu i energii
  - ✓ Uzavřený systém – vyměňuje s okolím energii, ale ne hmotu
  - ✓ Izolovaný systém – nevyměňuje s okolím hmotu ani energii

Vnitřní energie

- Celková energie systému
- Stavová veličina

$$\Delta U = q + w$$

Vnitřní energie izolovaného systému je konstantní ($q = 0$; $w = 0$)

První termodynamický zákon

Co je to enthalpie?

- Stavová veličina

$$H = U + pV$$

Definice enthalpie

$$\Delta H = q_p$$

Teplo přenesené za konstantního tlaku

Odvození

✓ Za běžných biochemických podmínek je změna enthalpie skutečně rovna teple přijatému systémem v průběhu studovaného děje

$$\Delta H = q_p$$

Když $U = U+dU$; $p = p+dp$; $V = V+dV$ (infinitesimální změna vztahu systému)

$$H = U+pV$$

$$H+dH = (U+dU)+(p+dp)\cdot(V+dV) = U+dU+pV+dVp+dpV+dpdV$$

$$U+pV = H$$

$$H+dH = H+dU+pdV+Vdp \longrightarrow dH = dU+pdV+Vdp$$

$$dU = dq+dw$$

$$dH = dq+dw+pdV+Vdp$$

$$dw = -pdV$$

$$p = \text{konst.} \rightarrow dp = 0$$

System koná pouze
objemovou práci

$$dH = dq+Vdp$$

$$dH = dq$$

Entropie a pravděpodobnost

Statistická entropie

$$S = k \ln W$$

Boltzmannův vzorec pro entropii

$$k = 1.38 \cdot 10^{-23} \text{ J} \cdot \text{K}^{-1}$$

$$k = \frac{R}{N_A} = \frac{8.314 \text{ J} \cdot \text{K}^{-1} \cdot \text{mol}^{-1}}{6.022 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1}} = 1.38 \cdot 10^{-23} \text{ J} \cdot \text{K}^{-1}$$

W = počet mikrostavů, tj. počet způsobů, kterými mohou být molekuly systému uspořádány tak, aby byla celková energie systému zachována

$W = 1$ (pouze jediný mikrostav, tedy jeden možný způsob k dosažení dané energie) $\rightarrow S = 0$

$W > 1$ (více mikrostavů) $\rightarrow S > 0$

Entropie je měřítkem pravděpodobnosti stavu systému

Entropie

- Míra neuspořádanosti systému
- Ukazatel směru samovolné změny

Entropie izolovaného systému během spontánní změny roste, $\Delta S_{\text{tot}} > 0$

Druhý termodynamický zákon

Termodynamická definice entropie

$$dS = \frac{dq_{rev}}{T}$$

Definice změny entropie

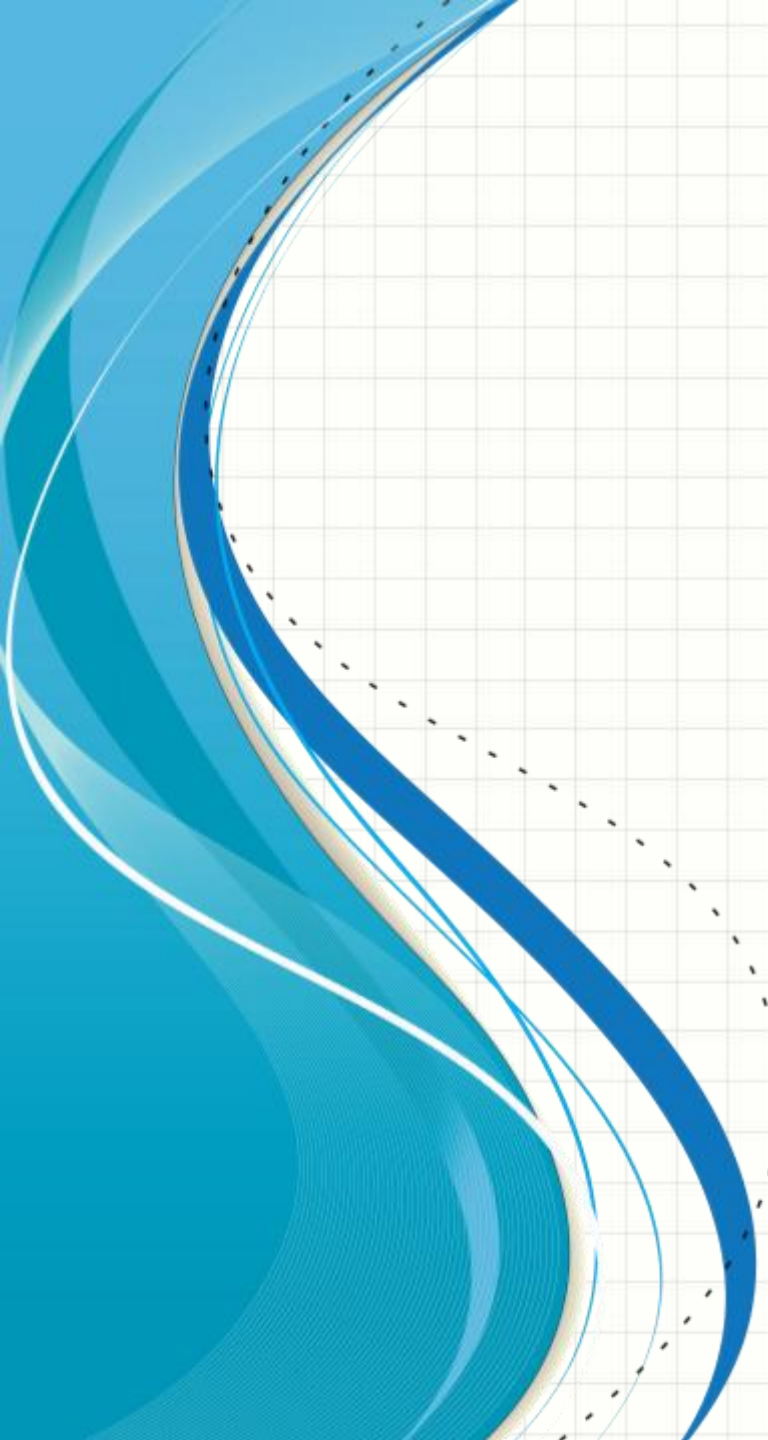
$$dS \geq \frac{dq}{T}$$

Clausiova nerovnost

Pro izolovaný systém $dS \geq 0$

Entropie izolovaného systému roste nebo zůstává konstantní, nemůže však klesat

PŘEMĚNY ENERGIE V ORGANISMECH

Živé organismy

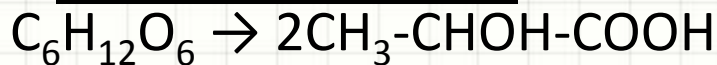
- Otevřené systémy
- **Fototrofní organismy** – absorbují světelnou energii a ve světelné fázi fotosyntézy ji ukládají do ATP (**fotofosforylace**)
- **Chemotrofní organismy** – získávají potřebnou energii chemickými transformacemi látek z vnějšího prostředí (oxidace živin)
  - a) chemolithotrofní organismy – zdrojem energie a živin jsou jednoduché anorganické sloučeniny (H_2O , H_2S , NH_3 , CO_2)
  - b) chemoorganotrofní organismy – zdrojem energie jsou organické látky (dehydrogenace)
- ✓ Aerobní organismy – oxidují organické látky kyslíkem
- ✓ Anaerobní organismy – jiné oxidační činidlo

Živé organismy

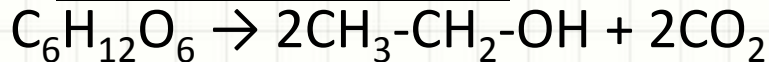
Člověk - **chemoorganotrofní (=chemoheterotrofní) aerobní organismus**.
Rozkladem neboli oxidací organických látek (**tuky, sacharidy, bílkoviny**), získává lidský organismus energii nezbytnou pro život.

Enzymové systémy fermentujících buněk – rozkládají organické látky sekvencí exergonických dějů; sumární rovnice tohoto procesu **nemá charakter redoxní reakce** → buňky nepotřebují přijímat oxidační činidla z vnějšího prostředí a konečným akceptorem vodíku jsou u nich meziprodukty metabolických cest

➤ Mléčná fermentace

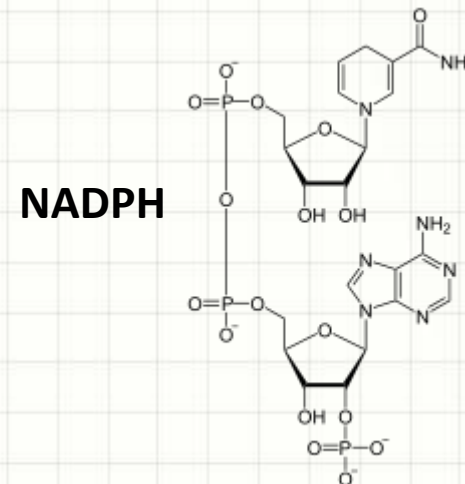
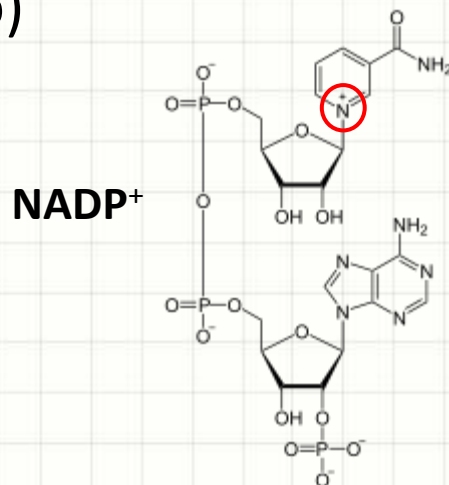

➤ Alkoholové kvašení

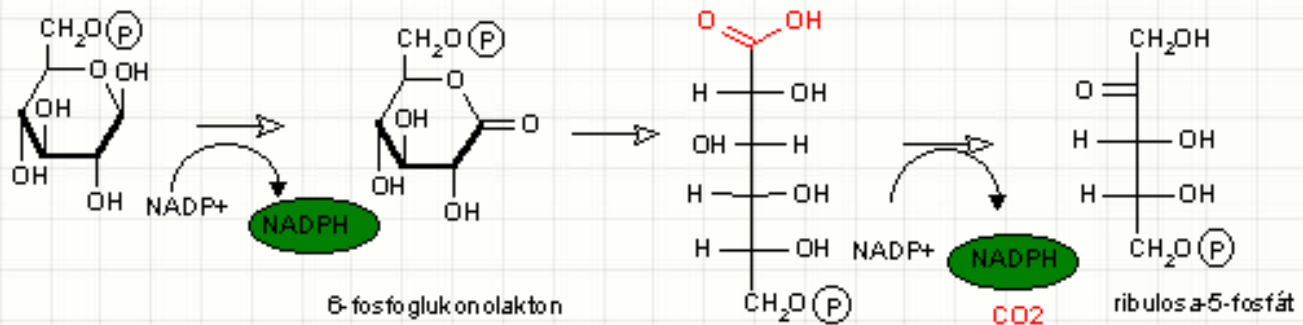
NADP⁺/NADPH

- **NADP⁺** (nikotinamidadenindinukleotidfosfát) - fosforylovaná forma **NAD⁺** (nikotinamidadenindinukleotid)
- Kofaktor oxidoreduktáz (enzymů katalyzujících oxidoredukční děje).
- **NAD⁺/NADH** dodává protony (H⁺) a elektrony (e⁻) do dýchacího řetězce v mitochondrii (syntéza ATP)
- **NADP⁺/NADPH** je využíván v cytoplazmě k syntetickým procesům (např. syntéza mastných kyselin, syntéza steroidních látek, syntéza oxidu dusnatého)

Syntéza NADPH

- Redukce oxidované formy NADP^+
- Pentózový cyklus (houby, živočišné buňky)

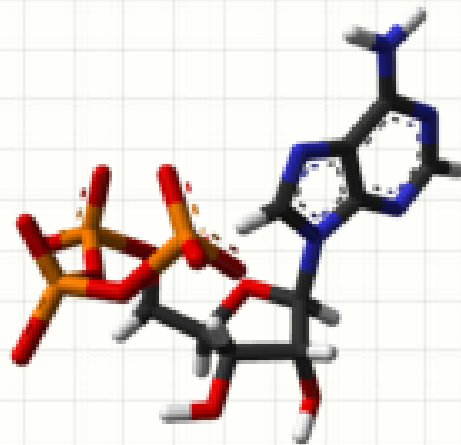
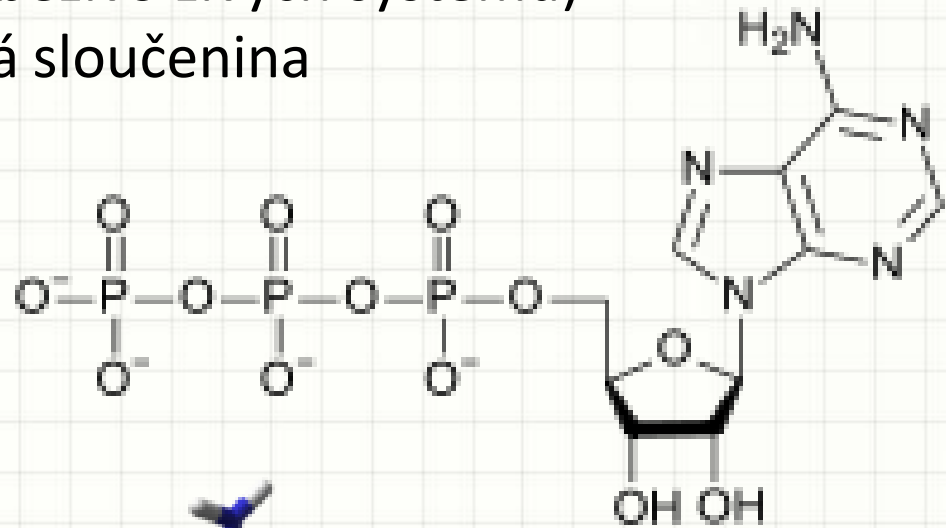

- Světelná část fotosyntézy (rostlinné buňky)

Osud ATP v organismu

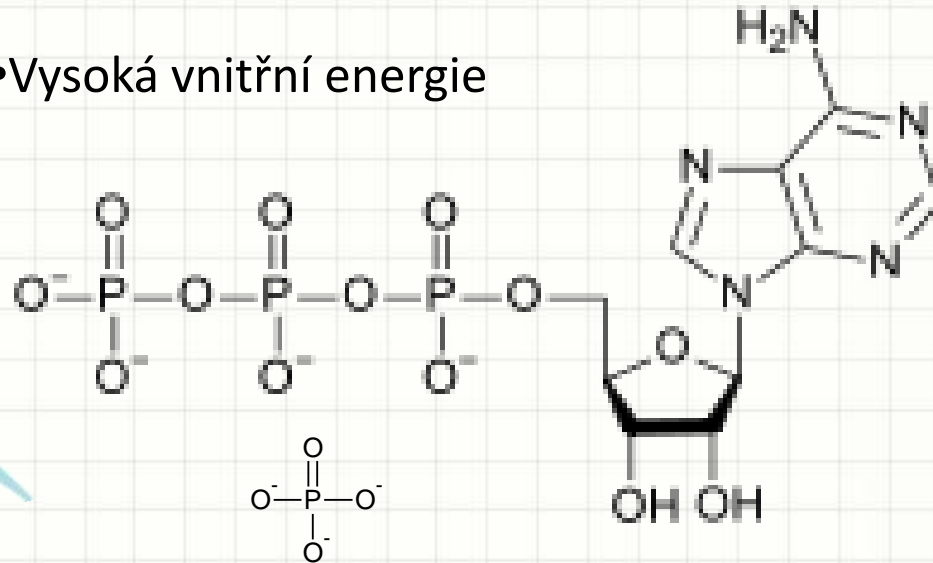
- **ATP** –adenosintrifosfát
- Dominantní sloučenina bioenergetiky (nejběžnější energetické oběživo živých systémů)
- Makroergická sloučenina

Osud ATP v organismu

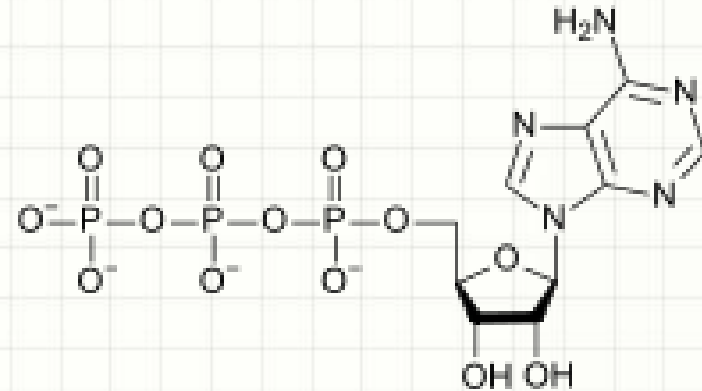
- Vysoká vnitřní energie

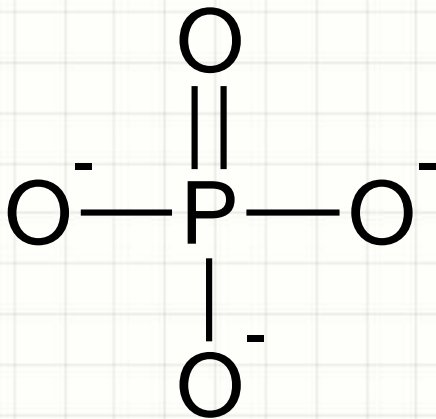
Důvody:

1. Trifosfátový řetězec je při neutrálním pH téměř plně disociován; čtyři záporné náboje na sebe působí značnou elektrostatickou odpudivou silou (oddálení nabitých fosfátových skupin → snížení elektrostatické energie systému)
2. S rostoucím počtem možných rezonančních stavů klesá energie systému; trifosfátový řetězec může existovat v několika rezonančních stavech (některé atomy kyslíku oscilují mezi nenabitým a anionickým stavem). Rozštěpením molekuly ATP roste počet rezonančních stavů a energie systému je nižší

Osud ATP v organismu

Resonanční struktury

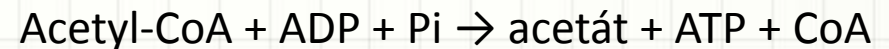
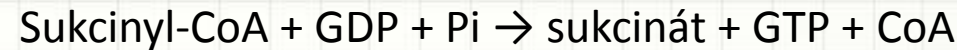
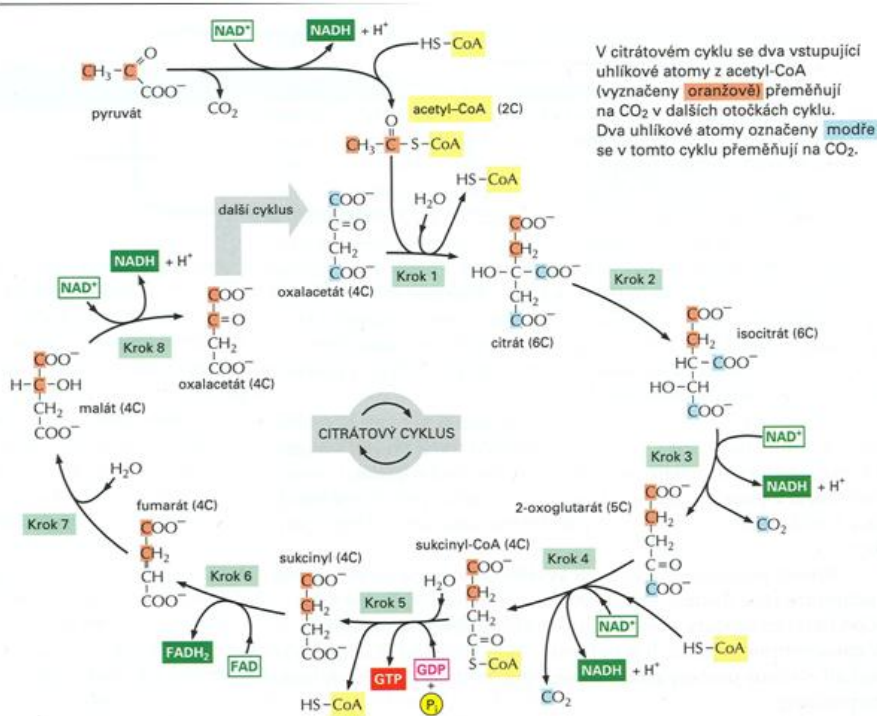
- Čtveřice rezonančních hybridů vznikne otáčením této formy vždy o 90 °
- S každým odštěpeným fosfátem roste počet rezonančních struktur a energie systému poklesne

Tvorba ATP v organismu

1. Substrátová fosforylace

a) Citrátový cyklus

MATRIX MITOCHONDRÍ

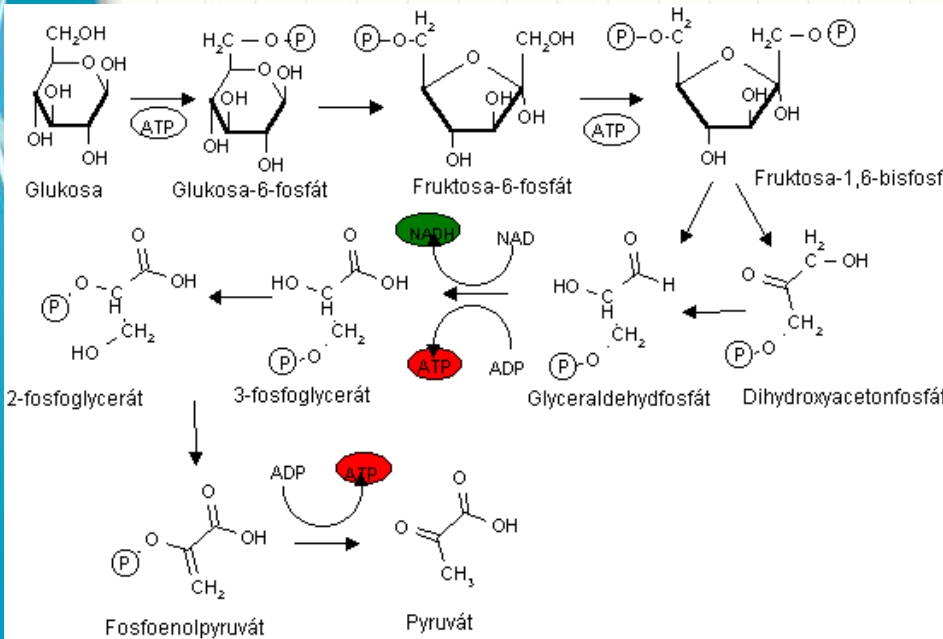
Energetický výtěžek 1 ATP

Tvorba ATP v organismu

1. Substrátová fosforylace

b) Glykolýza

MATRIX MITOCHONDRÍ

1,3-bisfosfoglycerát + ADP → 3-fosfoglycerát + ATP

fosfoenolpyruvát + ADP → pyruvát + ATP

Energetický výtěžek 2 ATP a 2 NADH

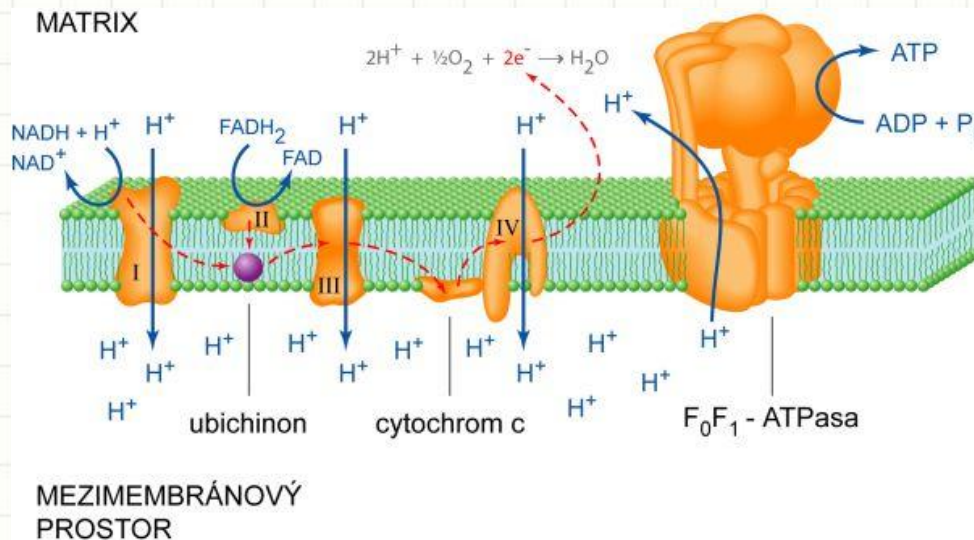
Substrátová fosforylace je jediný mechanismus výroby ATP v buňkách s fermentačním typem metabolismu

Tvorba ATP v organismu

2. Membránová fosforylace

- Mitochondrie, tylakoidy, buněčné membrány nefermentujících mikroorganismů
- Membránové ATPasy jsou využívány k endergonické syntéze ATP
- Oxidační fosforylace (dýchací řetězec), fotofosforylace (fotosyntéza)

2a. Dýchací řetězec

BIOMEMBRÁNY

Tvorba ATP v organismu

2b. Fotofosforylace - fotosyntéza

BIOMEMBRÁNY

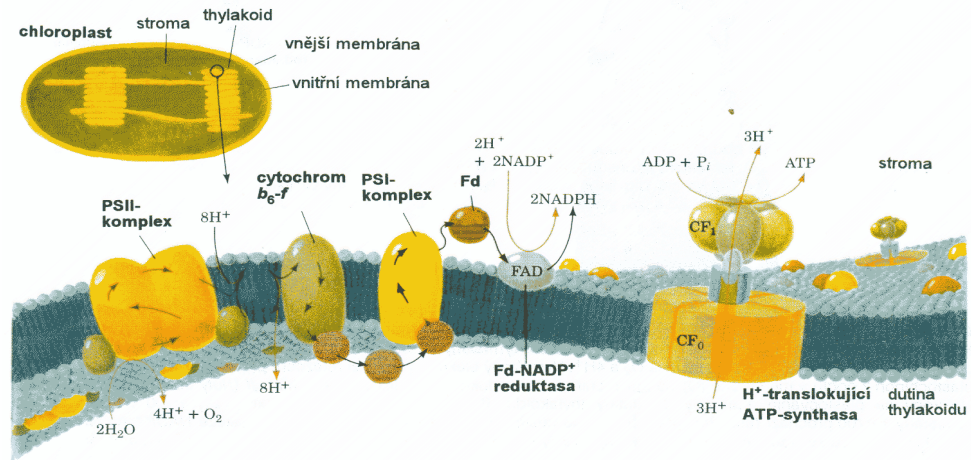
1. Světelná fáze fotosyntézy

fotolýza vody a elektrotransportní reakce

primární pochody fotosyntézy (fotochemická část)

tvorba ATP a NADPH

Fotosyntéza - světelná fáze

Obr. 22-15

Schematické znázornění thylakoidní membrány a složek jejího řetězce přenosu elektronů. Ten sestává ze tří bílkovinných komplexů: PSII, komplex cytochromů b_6/f a PSI. Navzájem jsou propojeny difundujícími přenašeči elektronů, totiž plastochinonem (Q) a plastocyaninem (PC). Světlem poháněný přenos elektronů z H_2O na $NADP^+$ sledují černé šipky. Jeho důsledkem je přenos protonů do thylakoidní dutiny, značený červenými šipkami. Další protony uvolňuje komplex vyvíjející kyslík (OEC), když rozkládá vodu. Takto vzniklý gradient protonů dodává energii k syntéze ATP ATP-synthasou (čili faktorem CF_0-CF_1). Membrána obsahuje také světlosběrné komplexy, jejichž chlorofyly a jiná barviva přenášejí excitaci do PSI a PSII.

Tvorba ATP v organismu

Fotofosforylace - fotosyntéza

BIOMEMBRÁNY

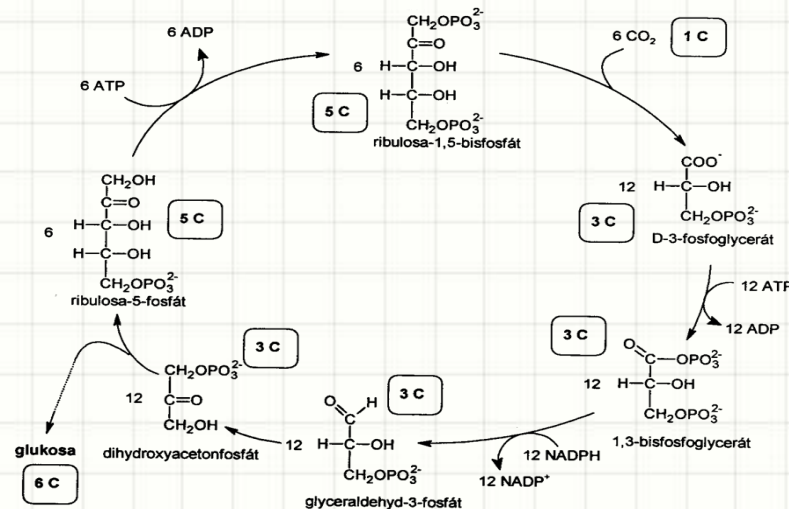
2. Temnostní fáze fotosyntézy (Calvinův cyklus)

fixace CO₂ a tvorby sacharidů

sekundární pochody fotosyntézy (syntetická část)

spotřebují se produkty primární fáze (ATP, NADPH)

Fotosyntéza - temnostní fáze Calvinův cyklus

Přeměny chemické energie ATP

1. **Na chemickou práci** – ATP se zúčastňuje chemické reakce, jež dává vzniknout energeticky bohaté sloučenině

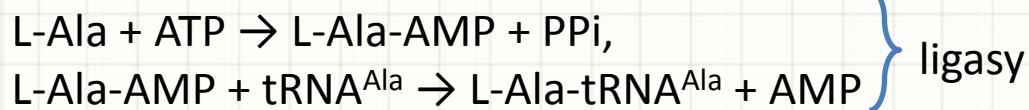
Reakce ATP se substrátem:

A

- i) $\text{ATP} + \text{S} \rightarrow \text{ADP} + \text{SP}$ (např. glukosa $\rightarrow$ glukosa 6-fosfát)
  - ii) $\text{ATP} + \text{S} \rightarrow \text{AMP} + \text{S-PPi}$ (např. thiamin $\rightarrow$ thiamindifosfát)
  - iii) $\text{ATP} + \text{S} \rightarrow \text{AMP-S} + \text{PPi}$ (např. připojení AMP k rostoucí RNA)
  - iv) $\text{ATP} + \text{S} \rightarrow \text{adenosyl-S} + \text{PPi} + \text{Pi}$ (např. vznik S-adenosyl-methioninu)
- } transferasy

B

Nebo je energeticky bohatý produkt přeměňován reakcí s dalším substrátem na konečný produkt a ATP z reakce vystupuje rozštěpen na ADP a Pi nebo AMP a PPi

Přeměny chemické energie ATP

2. Na mechanickou práci – pohyb

- a) Buněčný pohyb
- b) Specializované systémy pohybových (svalových) tkání
- c) Pohyb makromolekul nebo celých organel po vláknech mikrotubulů za účasti dyneinu a kinesinu
- d) Pohyb buněk pomocí bičíků

Enzymové štěpení ATP zde katalysují většinou hydrolasy (aktomyosin, cytoskeletární ATPasové systémy) nebo isomerasy (gyrasy, katalyzují komplexní konformační změny DNA při replikaci za současné spotřeby ATP)

Přeměny chemické energie ATP

3. Na elektroosmotickou práci– nerovnovážné rozdělení látek a iontů mezi intracelulárním a extracelulárním prostorem, ale i mezi cytosolem a organelami
- Aktivní transport

Typické koncentrace iontů v savčích buňkách a v krvi

	Koncentrace iontů [mmol·dm ⁻³]					
	Na ⁺	K ⁺	Cl ⁻	Ca ²⁺	Mg ²⁺	HCO ₃ ⁻
V buňce	12	139	4	<10 ⁻⁶	0,8	12
V krvi	145	4	116	1,8	1,5	29

- Hnací silou těchto aktivních procesů je exergonická hydrolýza ATP

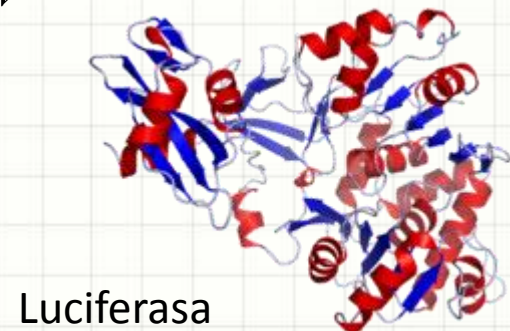
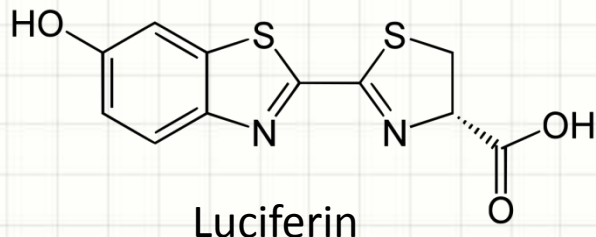
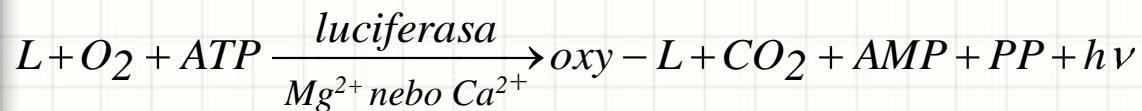
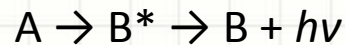
Přeměny chemické energie ATP

4. Na informační a regulační práci

- Proteosyntéza (pro připojení 1 AMK je třeba 4 ATP)
- Syntéza regulačních molekul (cAMP, hormony, neurotransmitery)

5. Na energii světelnou

- Bioluminiscence (světlušky, světélkující medúzy, ryby, bakterie)

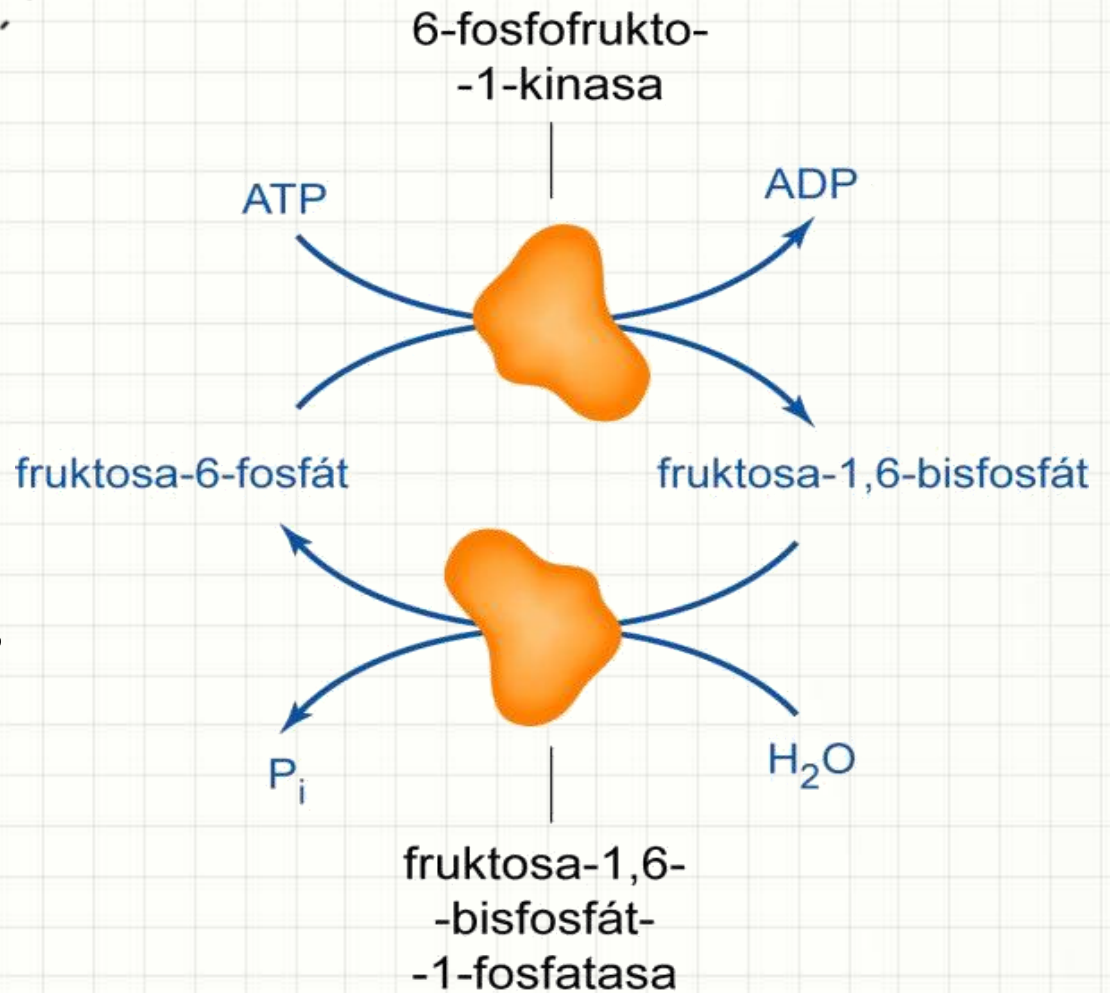
Přeměny chemické energie ATP

6. Na tepelnou energii

- a) U některých rostlin nejsou exergonické děje dýchacího řetězce mitochondrií (oxidace NADH) spřaženy s aktivním transportem protonů a všechna energie se tak přímo přeměňuje na teplo
- b) U některých teplotokrevných organismů (savci spící zimním spánkem, neosrstění novorozenci a člověk) je proton-motivní síla přeměňována na teplo tak, že protony jsou přes membránu mitochondrií propouštěny pasivním transportem (po směru koncentračního spádu), a energie tohoto procesu není spjata se syntézou ATP – hnědá tuková tkáň
- c) Cyklické děje, kdy jsou ve stejném buněčném kompartmentu přítomny dva protisměrně působící enzymy. Když jsou oba enzymy aktivní, hydrolyzuje cyklus ATP bez produkce užitečné práce a výsledkem je pouze vznik tepla → „zbytečný“ (futile) cyklus (prohřívání létacích svalů hmyzu; u savců „nefunkční“, svalový třes)

„Zbytečný“ (futile) cyklus

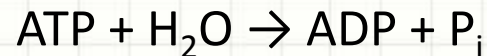

Přeměny chemické energie ATP

6. Na tepelnou energii

d) Obranný mechanismus některých brouků

- „**Jednotka ATP**“ – takové množství energie, které se za daných (obvykle intracelulárních) podmínek uvolní reakcí:

ATPasy, ligasy, kinasy – energetická investice jedné jednotky ATP

Energetická investice dvou jednotek ATP

Endergonické připojování glukosových jednotek k rostoucímu glukanovému řetězci

Reakce	Vložená energie [ATP]
$\text{glukosa} + \text{ATP} \rightarrow \text{glukosa-6-fosfát} + \text{ADP}$	1
$\text{glukosa-6-fosfát} \rightarrow \text{glukosa-1-fosfát}$	0
$\text{glukosa-1-fosfát} + \text{UTP} \rightarrow \text{UDP-glukosa} + \text{PP}_i$	1
$\text{UDP-glukosa} + (\text{glukan})_n \rightarrow (\text{glukan})_{n+1} + \text{UDP}$	0
$\text{PP}_i + \text{H}_2\text{O} \rightarrow 2\text{P}_i$	0

Užití rovnovážné termodynamiky při studiu biologických systémů

- Otevřené systémy vs. rovnovážná termodynamika
- Termodynamické věty
- Platnost základních termodynamických vět v biologii:
  - ✓ Zákon zachování energie
  - ✓ I. věta termodynamická
  - ? **II. věta termodynamická – 2 omyly**
    1. Pokud nejde o izolovaný systém, kritériem realizovatelnosti chemického procesu není vzrůst entropie, ale pokles Gibbsovy energie ($\Delta G < 0 \Rightarrow \Delta H < T \Delta S$)
    2. U složitých biologických systémů dochází v dlouhodobém časovém horizontu k poklesu entropie

Příspěvek nerovnovážné termodynamiky k poznání živých soustav

1. Buňky jsou otevřené systémy
2. Mnohé koncentrace reaktantů v buňkách jsou takové, že mnohé reakce jsou velmi vzdálené od rovnováhy ($\Delta G \ll 0$); ireversibilní reakce, které za fyziologických podmínek probíhají pouze jedním směrem
3. Ustálený stav
  - a) Stacionární koncentrace látek; hodnoty fyzikálních parametrů v čase jsou konstantní, v systému probíhají intenzivní chemické a fyzikální děje a rychlosti přísunu substrátů a odstraňování produktů jsou konstantní
  - b) Systém může konat práci
  - c) Chemické reakce uvnitř systému
  - d) Pouze v ustáleném stavu probíhají samovolné děje ($\sigma = d_i S/Vdt$)

Příspěvek nerovnovážné termodynamiky k poznání živých soustav

- **Lineární nerovnovážná termodynamika** – za podmínek ne příliš vzdálených od rovnováhy vzniká ustálený stav (systém lze popisovat termodynamickými potenciály)

✓ Fenomenologické zákony: $J_i = \sum L_{ik} Y_k$ Fenomenologický koeficient

✓ Onsagerův princip reciprocity (1931) $L_{ij} = L_{ji}$

✓ Prigoginův teorém – v lineární oblasti, kde platí fenomenologické zákony se mohou ovlivňovat pouze vratné procesy stejného tenzorového charakteru

Děj	Vztah	Zobecněný tok	Zobecněná síla	Vlastní fenomenologický koeficient	Poznámka
Vedení proudu	$I = \frac{1}{R} U$	elektrický proud	elektrické napětí	elektrická vodivost	Ohmův zákon
Difuze	$J = -D \frac{dc}{dx}$	tok hmoty	gradient koncentrace	difusní koeficient	Fickův zákon
Tok tepla	$q = -l \frac{dT}{dx}$	tok tepla	gradient teploty	koef.tepelné vodivosti	Fourierův zákon

- **Nelineární nerovnovážná termodynamika** – daleko od rovnováhy; nevzniká ustálený stav (srdce – živný roztok)